

5. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»//Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – ст. 170 (з наступними змінами).
6. Ященко А. Теория федерализма. Опыт синтетической теории права и государства. – Юрьевъ, 1912. – С 372-374.
7. Європейська Хартія місцевого самоврядування. – Київ, 1996.

***И.М. Панкевич МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ – СУЩЕСТВЕННЫЙ ЭЛЕМЕНТ СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ***

*Статья посвящается проблеме эффективности функционирования местного самоуправления как важного элемента становления гражданского общества в Украине. Автор анализирует Конституцию Украины, Закон Украины «О местном самоуправлении в Украине» на предмет их соответствия европейским стандартам.*

*Ключевые слова:* местное самоуправление, гражданское общество, европейские стандарты.

***I.M. Pankevich LOCAL GOVERNMENT AS ESSENTIAL ELEMENT OF THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE***

*The article is dedicated to the problem of the effectiveness of the function in Ukraine of the self – government as a important element of the civil society. The author of the article is analyzing the Constitution of Ukraine, the Law «About the self – government in Ukraine» according to the European standards.*

*Keywords:* self – government, civil society, European standards.

**УДК 373.3.014.2: 94(477) «18/19»**

***Л.С. Задворняк***

**ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.**

*Дана стаття присвячена висвітленню просвітницької діяльності земств на території України в другій половині XIX – на початку XX століття. Зокрема, відновлення та поширення надбань культури, становлення вітчизняного господарства, піднесення національної свідомості, розвитку місцевого самоврядування.*

*Ключові слова:* Земства, просвіта, культура, освіта, самоврядування.

Вдосконалення місцевого самоврядування в сучасній Україні зумовлює інтерес до вивчення світового і вітчизняного досвіду у цій сфері діяльності. Використання творчої сили місцевого самоврядування у розбудові держави сприяє гармонійному поєднанню історичних традицій суспільного розвитку й новаторських форм громадського буття, консолідації суспільства, подоланню у ньому споживацьких тенденцій, перетворенню громадянина з інертного спостерігача суспільних процесів на їх активного учасника.

Важливе місце в історії становлення та розвитку місцевого самоврядування в другій половині XIX – на початку XX століття займала діяльність земств, одним із важливих напрямків яких була просвітницька робота.

Перші наукові дослідження проблеми даного питання присвячені визначенню завдань земств та доцільності поширення земського самоврядування. Тут окреслилися дві позиції. Першу представляли дослідники ліберального спрямування, які у земському самоврядуванні бачили дійовий засіб суспільно-політичної та економічної модернізації Росії за європейськими зразками, наполягали на самостійності земств у вирішенні місцевих господарських та культурно-просвітницьких завдань.

М.П. Драгоманов, поділяючи погляди ліберальних дослідників, виступав за доцільність використання земств для захисту національних прав українців на основі “державно-земської автономії” та одним із перших порушив питання про хибність зволікання із введенням земств у Правобережній Україні. [1]

Позитивно оцінювали земську діяльність історики-економісти кінця XIX – початку XX ст. Історію розробки земської реформи 1911 р. досліджували Б.Веселовський та А.Шингарьов. Земська допомога господарському розвитку села під час Столипінської аграрної реформи знайшла висвітлення у статтях В.Мавричева, П.Шимановського. [2]

Протилежну позицію - консервативно-імперську – представляли монархічно налаштовані історики, які наголошували на недоцільності запровадження в країні будь-яких

форм самоврядування, пропонували виключити земства з політичного життя, максимально обмежити їх компетенції в господарському управлінні та культурному розвитку регіонів. Виняток серед робіт цієї групи дослідників становить праця Т.Тихонова, який вважав земства інструментом, що допомагає державі здійснювати економічні реформи та культурно-правові заходи. [3]

М.С.Грушевський вважав, що земські установи мали сприяти українській автономії, розбудові української держави на місцях. [4]

Низка дослідників звернулася до питань економічної та культурно-освітньої діяльності земств, їх соціальної допомоги населенню. У наукових розвідках С.Різниченка та Л.Дровозюк висвітлено окремі аспекти історії земських установ.[5]

Серед історичних досліджень даного періоду заслуговують на увагу праці О.Реєнта, В.Шандри, В. Литвина, в яких аналізується урядова політика щодо земств наприкінці XIX – на початку XX ст., ставлення національних урядів до земств, а також їх роль в українізації місцевого життя. [6]

Розвиток незалежної, економічно та політично самостійної України висуває на перший план завдання укріплення державності, що потребує перебудови органів місцевого самоврядування. Зараз, у важливий момент нашої історії, важливо звернутися до таких форм і методів діяльності органів місцевого самоврядування, які забезпечили б розвиток більшості галузей місцевого господарства та сприяли як культурному, так і економічному піднесенню країни. Саме такими органами були земства. [7]

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати просвітницьку діяльність земств в Україні, висвітлити, з чого складалася та від чого залежала, надати їй об'єктивну оцінку.

Завдання даної роботи продиктовані загальною метою:

- охарактеризувати земське господарство по освіті народу;
- виділити, що загального та особливого було в просвітницькій діяльності земств;
- визначити та охарактеризувати основні напрямки, форми, методи, ефективність господарської і культурно-просвітницької діяльності земств;
- проаналізувати наслідки діяльності земств, їх значення для розвитку освіти в Україні.

Затиснуте в адміністративні лещата, земство зробило свій внесок до культурного та господарсько-економічного розвитку України. Земська діяльність охоплювала широке коло питань. Одним з головних напрямків була просвітницька робота. Земства доклали багато зусиль до розвитку освіти, письменності у сільській місцевості. Безперечний внесок земських вчителів у розповсюдженні знань.

Саме земство, вирішуючи різні проблеми освіти, накопичило певний досвід роботи на місцях, досвід спільної діяльності адміністрації та місцевих кіл. Тому зараз, коли виникають ускладнення в сфері освіти, необхідно використовувати цей досвід.

Історія земств в Україні висвітила закономірність, яка полягає в тому, що успіх реалізації програм, спрямованих на стабільний розвиток регіонів і країни взагалі, на планомірне здійснення соціального, економічного, екологічного характеру, залежить від ступеня дійсної участі населення в самоврядуванні, а також від підтримки та зацікавленості державних органів в його розвитку.[8]

Діяльність земських управ в галузі початкової освіти розгорталася, проходила земська робота по запровадженню початкової освіти в сільській місцевості, зростала кількість земських шкіл та учнів в них.

З початку існування органів місцевого самоврядування губернські земства відігравали незначну роль в розвитку народної освіти. Ініціативу взяли на себе повітові земства. І лише з 90-х рр. XIX ст. губернські земства починають адресне виділення коштів на народну освіту.[9]

Кількість земських шкіл у середньому щорічно зростала. Більшість їх були з трьохрічним строком навчання та мали власні приміщення.

Земства брали участь у обговоренні питання стосовно введення загальної освіти. В кожній губернії розроблялися плани шкільної мережі. Крім того, земства клопотали про введення української мови в школи, хоча уряд не дав на це дозволу.[10]

Діяльність земств також була спрямована на збільшення кількості учителів, на підвищення їх професійного та загальноосвітнього рівня, на покращення матеріального становища. Крім того, розглядаються дії уряду, які перешкоджали цій діяльності земств.

Підготовка вчителів здійснювалася земствами в земських учительських семінаріях та школах, наданням коштів на утримання стипендіатів, як губернських, так і повітових управ, в урядових учительських семінаріях, в учительських інститутах. Завдяки діяльності земств якісно покращився педагогічний склад шкіл.

Школи та курси для дорослих улаштовані земствами являли собою відкриття в кожній губернії недільних шкіл для дорослих, повторювально-додаткових занять, надання фінансової підтримки школам для дорослих, які організували громадські організації та приватні особи, урядова політика стосовно освіти дорослого населення.

Проте земства не встигли здійснити свої плани. Ідеї культосвітньої роботи в сільській місцевості знайшли своє втілення в просвітах та хатах-читальнях. Владі на селі були потрібні не стільки «вогнища культури», скільки «центри агітації та пропаганди».[11]

Здебільшого, земства розпочинали свою просвітницьку діяльність з нуля, бо значна кількість дореформених шкіл та учнів існувала лише на папері, на нульовій позначці знаходилася уся база шкільної справи.

Спочатку існування земств, повітові земства узяли на себе ініціативу стосовно розвитку народної освіти. І лише з 90-х рр. XIX ст. губернські управи поступово розпочинають надавати асигнування на відкриття, утримання та забезпечення усім необхідним початкових училищ. [12]

Земства не обмежували своїх завдань в галузі розповсюдження освіти ніякими межами, включаючи в свою діяльність усі його види. Найбільше уваги вони приділяли проблемам початкової освіти, надаючи значні асигнування для поширення мережі земських початкових шкіл та їх функціонування. Безперечно заслуга земств в підготовці учительського персоналу, в підвищенні його загального та професійного рівня. Відкриті земствами ремісні навчальні заклади, ремісничі відділення та класи при початкових училищах, нижчі сільськогосподарські школи та багато інших заходів, сприяли покращенню підготовки спеціалістів для країни, економіка якої активно розвивалась, розповсюдженню сільськогосподарських знань серед населення. [13]

Але необхідно зазначити, що поряд з багатьма позитивними були два негативних фактори, які серйозно зменшили можливості та ефективність земських установ в цілому і в галузі народної освіти зокрема. Це була нестача коштів, що в свою чергу було наслідком законодавчого обмеження, класового зорієнтованого характеру земського самоврядування.[14]

Земства, як інститут місцевого самоврядування, нерідко виправляли хиби загальнодержавних установ в галузі освіти, забезпечуючи ті її сфери, які виявилися непосильними для центральної влади.

Успішною була діяльність земських установ України в галузі збереження етнокультурної спадщини народу. Земства сприяли збереженню, відновленню та поширенню надбань матеріальної і духовної культури краю. Також господарська та культурно-просвітницька діяльність земських установ сприяла становленню вітчизняного господарства, активізації населення, піднесенню його національної свідомості, територіальній самоорганізації українського суспільства. Історія земських установ є важливою сторінкою історії розвитку місцевого самоврядування в Україні. [15]

Не перебільшуючи, але і не зменшуючи значення земств, можна констатувати, що саме вони найбільше вплинули на розвиток освіти в Україні наприкінці XIX – початку XX століть, виробили життєздатні традиції у шкільній та позашкільній справі.

Отже, досвід історії допомагає зрозуміти процеси, які відбуваються в теперішні часи, та через їх усвідомлення визначити надійний курс державного корабля. Тому вивчення історії земств, зокрема їх просвітницької діяльності, актуально в науковому та практичному розумінні.

### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Драгоманов М.П. Либерализм и земство в России // Собрание политических сочинений М.П. Драгоманова: В 2 т. – Т. II. – Париж, 1906;
2. Веселовский Б. История земства за сорок лет. В 4 т. – Т. 3. – Спб., 1911;
3. Тихонов Т. Земство в России и на окраинах. – Спб., 1907;
4. Грушевський М.С. Якої ми хочемо автономії й федерації // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991;
5. Дровозюк Л. Освітня діяльність земств Правобережної України (1904-1920).– В., 1998;
6. Литвин В.М. Україна: доба війн і революцій (1914-1920 рр.). – К., 2003;

7. Королів В. Про народне самоврядування (земство). – К., 1917;
8. Садовський В. Нове земство і його перспективи // Літературно-науковий вісник. – Т. 58. К., 1912;
9. Корнійчук Л. Економічні питання в діяльності земств // Економіка України. – 1995. – № 1;
10. Калиниченко Н., Ільченко Ж. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України// Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С.72-82;
11. ПДАГО України, ф. I, оп. 20, спр. 354, арк. 225;
12. Борисенко В. Боротьба демократичних сил за народну освіту в 60-90 рр. XIX ст. – К., 1980;
13. Захарова І.В. Підготовчі заходи земств по запровадженню системи загальної початкової освіти в Україні на початку XX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2000;
14. Сулига (Верховцева) І. Земства і селянська кооперація в Правобережній Україні на початку XX ст. // Український селянин. – Вип. 5. – Ч., 2002. – С. 59 – 61;
15. Гуз А. Культурно-освітня діяльність земств в Україні. – К., 1997.

### **Л.С. Задворняк ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЗЕМСТВ В УКРАИНЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.**

*Статья посвящена отображению просветительской деятельности земств на территории Украины во второй половине XIX – в начале XX века. В частности, обновление и распространение достижений культуры, становление отечественного хозяйства, национального сознания, развитие местного самоуправления.*

*Ключевые слова.* Земства, просветительство, культура, образование, самоуправление.

### **Zadvornyak L.S. Public education of the activity of enlightenment in Ukraine in the second half of the 19<sup>th</sup> century – the beginning of the 20<sup>th</sup> century.**

*The following article is dedicated to the presentation of the activity of enlightenment on the territory of Ukraine in the second half of the 19<sup>th</sup> century – the beginning of the 20<sup>th</sup> century. In particular to reconstruction and spreading of cultural achievements, formation of national identity, development of local selfgovernment.*

*Keywords:* enlightenment, prosvita, culture, education, selfgovernment.

**УДК 284 ( 477. 43) «17/19»**

**О.А. Буравський**

### **РИМО-КАТОЛИЦЬКЕ ДУХОВЕНСТВО ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПОЛЬСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

*У статті на основі вперше введених до наукового обігу архівних документів проаналізовано участь римо-католицького духовенства Правобережної України в польських визвольних змаганнях другої половини XIX – початку XX ст.*

*Ключові слова: римо-католицьке духовенство, Правобережна Україна, польські визвольні змагання.*

Важливим питанням сучасної історії України є роль і місце різних конфесій у суспільно-політичному житті регіонів. У цьому контексті науковий інтерес має проблема участі римо-католицького духовенства в польських визвольних змаганнях на Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.

Участь римо-католицького духовенства в польських визвольних змаганнях на Правобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., зокрема в повстанні 1863-1864 рр., висвітлено в працях радянських істориків Г. Марахова [1; 2], В. Зайцева [3]. У дисертації вітчизняного дослідника Е. Зваричука [4] проаналізовано суспільно-політичну активність римо-католицьких священиків на Поділлі в другій половині XIX – на початку XX ст.

Предметом дослідження російського історика Д. Білунова стала політика російського уряду щодо Римо-Католицької Церкви в другій половині XIX ст. Науковець доводить, що головним змістом католицького питання на Правобережній Україні було зіткнення полонізму і російської національної ідеї [5]. У польській історіографії заслуговують на увагу праці Ф. Равіти-Гавронського [6; 7].

При підготовці статті автором використано документи Державного архіву Російської Федерації (Ф.Ф. 102, 109), Російського державного воєнно-історичного архіву (Ф. 484),